

УДК 332.122 (1-77) (477): 330.342

В. І. Колесников,

аспірант, Запорізький національний технічний факультет, м. Запоріжжя

ОСНОВНІ НАПРЯМИ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ СІЛЬСЬКИХ ТЕРИТОРІЙ УКРАЇНИ

V. Kolesnykov,

post-graduate student, Zaporizhzhja National Technical University, Zaporizhzhja

BASIC DIRECTIONS UKRAINE'S RURAL TERRITORIES SOCIO-ECONOMIC DEVELOPMENT

У статті проаналізовано наукові погляди до сутності сільських територій. Представлено авторську дефініцію поняття "сільська територія". Розглянуто європейський досвід розвитку сільських територій та проаналізовано концептуальні моделі державної підтримки розвитку сільських територій в Європейському Союзі. Виокремлено особливості та структурні елементи екзогенної та ендогенної моделі розвитку сільської місцевості. Визначено, що розвиток сільських територій України потребує інтегрованого галузево-територіального підходу. Обґрунтовано, що національна політика розвитку сільських територій повинна будуватися, спираючись на наукову базу та досвід країн Європи, але враховуючи особливості спеціалізації регіонів, а також ціннісної орієнтації населення. На основі аналізу світового досвіду політики сільського розвитку сформовано перелік заходів для органів регіонального управління, необхідних для активізації розвитку сільських територій в Україні.

In the article the scientific views to the essence of rural areas is analyzed. The author's definition of the term "rural area" is provided. European experience of rural areas development is considered. The conceptual model of state support rural development in the European Union is analyzed. Author determined features and structural elements of exogenous and endogenous model of rural development. The development of rural areas of Ukraine requires an integrated sectoral and territorial approach is determined. The national rural development policy must be built on a scientific basis and the experience of European countries is proved, but especially given the specialization of regions and population value orientation. On the basis of the analysis international experience rural policy a list of measures for regional management needed to enhance rural development in Ukraine are generated.

Ключові слова: сільська територія, політика сільського розвитку, досвід, територія, сільське господарство.

Key words: rural area, rural development policy, experience, area, agriculture.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

В Україні сільські території традиційно пов'язуються з агровиробництвом, тоді як розвинені країни характеризуються інтегрованим сільським розвитком. З огляду на загальносвітові тенденції збільшення важливості аграрного сектора в умовах світової продовольчої безпеки, сьогодні вже не залишається жодних сумнівів у тому, що концепція сільського розвитку є набагато ширшою порівняно з концепцією аграрного розвитку.

У даний час проблематика розробки ефективної стратегії розвитку сільських територій регіонів України є одним з найважливіших напрямів агро економічних досліджень українських вчених. Якщо в умовах переходу до ринкової економічної системи диспропорції у розвитку сільських адміністративних районів успішно згладжувались директивними методами, то в умовах ринкової економіки на регіональному рівні в управлінні необхідно використовувати диференційований підхід, який дозволяє враховувати індивідуальні особливості функціонуван-

ня сільських територій та поселень. Водночас недосконалість національної методології стратегічного планування та прогнозування розвитку сільської місцевості на субрегіональному (муниципальному) рівні, відсутність системності до виділення пріоритетів розвитку сільських територій створює необхідність постійного пошуку методичних підходів до вирішення цієї актуальної проблеми.

Задля вдосконалення стратегічного планування та прогнозування розвитку сільських територій України доречним є використання досвіду країн Європейського союзу (ЄС). Запозичення вдалого досвіду розвинутих країн дозволить наблизити національну політику з розвитку сільської місцевості до світових норм, що має бути стратегічним завданням економічної політики нашої держави.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Проблеми розвитку сільських територій висвітлювались в дослідженнях І. Гнибіденка,

С. Горлова, В. Збарського, Г. Кваснікової, В. Мацибори та інших. Особливості розвитку сільських територій європейських країн досліджували Л. Лисенко, К. Белокрилов, Є. Авайкіна, К. Шаптала. Однак, незважаючи на цінність проведених досліджень, окремі питання, пов'язані з виявленням характерних особливостей досвіду розвитку сільських територій країн ЄС та їх адаптації до національних умов потребують подальшого висвітлення.

На рівні держави за період незалежності України прийнято багато програм щодо розвитку села, зокрема "Національна програма відродження села на 1995—2005 роки" (1994 р.), "Загальнодержавна програма соціального розвитку села на період до 2011 року" (2004 р.), "Комплексна програма підтримки розвитку українського села на 2006—2010 роки" (2005 р.) [1]. Але схвалені в різні роки концепції так і не стали реаліями розвитку, тобто був відсутній конкретний механізм їх реалізації, який не вирішив проблем розвитку сільських територій.

ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ

Мета роботи полягає у виокремленні основних проблем розвитку сільських територій та визначенні шляхів їх соціально-економічного розвитку з урахуванням досвіду країн Європейського союзу.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Виокремлення проблем розвитку сільських територіальних утворень передбачає чітке визначення понятійно-термінологічного апарату об'єкта дослідження. Незважаючи на те, що поняття "сільські території" використовується в науковій літературі, у визначенні її змісту поки що відсутній єдиний підхід. Так, сільську територію розглядають як складну систему [2, с. 16], поліелементне та поліфункціональне просторове утворення [3, с. 114], земний простір з певними ознаками [4, с. 13]. В документах Світової організації торгівлі визначено, щодо сільських територій може бути віднесена місцевість поза зоною великих міст, де економіка базується на традиційних для сільського населення видах діяльності, місцевих виробництвах, на використанні природних ресурсів [2, с. 11]. На нашу думку, сільські території не можна визначати лише як просторову базу традиційних для сільського населення видах діяльності, тобто агровиробництва, оскільки така територіальна спеціалізація є перешкодою на шляху до повноцінного їх функціонування. Навіть попри її економічну вигоду, надмірна

спеціалізація призводить до монополізму спеціалізованих районів.

У даний час сільське господарство займає незначну частку у структурі валового виробництва у країнах Західної Європи та США. Як зазначають більшість зарубіжних науковців, частка сільського господарства в структурі ВВП зменшилася за рахунок збільшення частки промислового виробництва та сфери послуг [5, с. 3]. Традиційно галузеві відмінності існували в економічній структурі міських і сільських районах, однак з розвитком ринкової економіки структура виробництва в сільській місцевості змінилися [6, с. 11]. Але незважаючи на ці структурні зміни, сільське господарство залишається одним з важливих секторів в сільській місцевості. Навіть там, де спостерігається різке зниження частки сільської робочої сили, зайнятої в аграрному виробництві, сільське господарство, як і раніше, має важливий вплив на економіку сільських територій.

Розвиток сільських територій є частиною структурних перетворень, які характеризуються диверсифікацією економіки. Поняття диверсифікації в науковій літературі трактується як розширення активності великих фірм, підприємств і цілих галузей за рамки основного бізнесу. У широкому сенсі слова диверсифікація являє собою випереджаючий розвиток на інноваційній основі наукомістких виробництв, сфери послуг, інфраструктурних галузей при підвищенні ефективності економіки.

Процес диверсифікації покращується за рахунок швидкого зростання сільськогосподарського виробництва, принаймні на початковому етапі, але в кінцевому підсумку призводить до значного зниження частки сільського господарства в загальній зайнятості й виробництві та частки сільського населення в загальній чисельності населення [7; 8]. Диверсифікація пропонує значні можливості для поліпшення економічної життєздатності підприємств, пов'язаних з сільським господарством, а також вносить свій внесок у розвиток сільської економіки в цілому.

Тобто ми можемо стверджувати, що сільські території є передусім місцем розвитку, який не обмежується агровиробництвом. Тому сільський розвиток як об'єктивний процес, що відбувається в межах відповідної соціально-просторової системи суспільства, не вимірюється виключно показниками аграрного сектора економіки, але й іншими видами діяльності.

Розвиток сільських територій неможливий без державного регулювання. Класична концепція політики розвитку сільських територій,

Таблиця 1. Нова сільська парадигма

	Старий підхід	Новий підхід
Цілі	Вирівнювання розвитку територій, сільськогосподарський дохід, конкурентоспроможність ферм	Конкурентоспроможність сільських територій, підвищення цінності місцевих активів, експлуатація невикористовуваних ресурсів
Основні сектори	Сільське господарство	Різні сектора сільської економіки (сільський туризм, виробництво, галузі ІКТ і т.д.)
Інструменти	Субсидії	Інвестиції
Основні учасники	Національні уряди, фермери	Всі рівні влади (наднаціональний, національний, регіональний та місцевий), різні місцеві зацікавлені сторони (державні, приватні, благодійні)

Джерело: складено на основі [11, с. 5].

яка була поширена в післявоєнній Європі, мала вигляд моделі "зверху вниз" (екзогенна), на основі індустріалізації, економії від масштабу і концентрації [9, с. 2]. Головним завданням політики "зверху вниз" було подолання сільських відмінностей шляхом модернізації інфраструктури. Обговорення зміни ролі держави у сприянні сталому розвитку сільських територій розпочалося ще в 1960-х роках. У 1970-х роках концепції сільського розвитку були пов'язані із підвищенням рівня життя сільського населення і скорочення сільської бідності.

Але вже до кінця 1970-х років, було більше доказів, що модель "зверху-вниз" не дала очікуваних результатів [5, с. 11]. Ця модель буда піддана критиці як "залежний розвиток", оскільки вона залежить від субсидій і програмних рішень віддалених державних установ. Замість цього підходу, багато хто виступав за підхід "знизу вгору" (ендогенний), заснований на припущенні, що конкретні ресурси територій — природні, людські та культурні — відіграють ключову роль в його розвитку.

Реалії сьогодення переконують, що держава використовуючи підхід "зверху вниз" більше не може досягти своїх цілей, діючи в такий спосіб. В Європі використовується концепція управління, яка відображає визнання ролі держави (на всіх рівнях) разом з приватними і громадськими структурами. Зокрема, як зазначає М. Гудвін [5, с. 15], в економічній літературі все більше використовується термін управління, що вказує на значні зміни в процесах регулювання сільської місцевості. Модель "знизу вгору" в основному стосується мобілізації місцевих ресурсів та активів. Основні положення цієї політики сільського розвитку в країнах ОЕСР під назвою "Нова сільська парадигма" висвітлені в таблиці 1.

Політика розвитку сільських територій в Європі ґрунтується на таких принципах: 1) спрямованість на підвищення соціальної, економічної та екологічної стійкості сільських територій та підтримка природного та культурного різноманіття; 2) розвиток сільських тери-

торій здійснюється по-різному в різних місцях, враховуючи місцеві потреби; 3) політика спрямована на створення взаємодоповнюваності між екологічними, соціальними та економічними цілями [12, с. 27]. Ці принципи свідчать, що сільськогосподарська політика більше не повинна розглядатися у відриві від екологічної, соціальної та економічної політики.

Цей досвід необхідно використовувати для розвитку сільських територій України. Сучасні політичні зміни в Україні та європейський напрямок інтеграції ставлять за необхідне вищезазначені принципи врахувати при формуванні стратегії розвитку сільських територій. Важливо зазначити, що це не тільки викликано часом, а й є об'єктивною необхідністю розвитку, оскільки в сільській місцевості нашої держави проживає більше 14 млн чоловік, що становить 31,5 % населення України. Для 55 % сільського населення, сільськогосподарська діяльність на присадибних ділянках є основним джерелом доходу [13]. Економіки Україна має розгалужений сільськогосподарський комплекс, який здатен забезпечити виробництво конкурентоспроможної аграрної продукції. На початковому етапі переходу від однієї економічної системи до іншої сільське господарство України характеризувалося глибоким економічним спадом, оскільки сільське господарство виступало сировинним додатком до розвитку національної економіки, але згодом ситуація починає стабілізуватися і в сільському господарстві починають формуватися нові організаційно-правові форми підприємств. У галузі сільського господарства та на селі існує дві основних групи суб'єктів господарювання: агрокорпорації (кожна з яких володіє більш ніж 10000 га угідь) та домашні господарства, на частку яких припадає близько 50% від вартості продукції [14]. Саме аграрний бізнес, який представлений великими агрохолдингами, може брати активну участь у розвитку сільських закладів соціальної сфери, виконуючи функцію соціальної відповідальності.

Незважаючи на позитивні зрушення, в сільському господарстві України існує ще багато невирішених проблем. Зокрема на регіональному рівні все ще зберігається тенденція щодо недооцінки ролі сільських територій у загальній структурі економіки областей України. Основним видом виробництва на сільських територіях залишається аграрне виробництво, а нерозвиненими є не-сільськогосподарські види діяльності, що посилює кризові тенденції в розвитку сільських територій.

Для вирішення вищезазначених проблем в Україні необхідно реалізувати політику розвитку сільських територій на основі досвіду країн Європейського Союзу. Ця політика має бути скоригована, щоб подолати існуючі демографічні, соціально-економічні, екологічні та виробничі проблеми сільських територій. Одне з ключових питань полягає в переході від галузевого підходу щодо розвитку сільських територій до галузево-територіального підходу. Бюджетні кошти необхідно спрямовувати на соціально-економічний розвиток сільських територій, а не на тільки підтримку обсягів виробництва деяких сільськогосподарських продуктів. Необхідною умовою є децентралізація регулювання розвитку сільських територій, максимальне залучення місцевого населення для вирішення сільських проблем. Для досягнення позитивних змін у цьому відношенні необхідно реалізувати підхід "знизу вгору".

Майбутнє процвітання сільських територій залежатиме від підприємств, інновацій та нових технологій, з урахуванням умов ринкової економіки і "нових" та "старих" видів промисловості [12, с. 5]. Тому розвиток сільських територій в Україні можливий лише за рахунок адекватного державного регулювання, доступності фінансових ресурсів, за умови використання сучасних технологій виробництва і техніки, застосування нових підходів до процесу виробництва, які можна тільки за рахунок залучення як внутрішніх, так і іноземних інвестицій.

На нашу думку, основні компоненти політики розвитку сільських територій в Україні повинні включати: окремий розподіл заходів та коштів підтримки для сільського господарства й сільських територій; підтримку сільських територій з низьким рівнем розвитку сільського господарства і несприятливих кліматичних умов; розвиток альтернативних видів економічної діяльності в сільських територіях; регулювання питань, що стосуються належного використання та охорони природних ресурсів у сільських територіях; розробка ефективної та прозорої системи державної підтримки сільського господарства, яка має виявлятися не тільки зниженням рівня оподаткування для даного

виду господарської діяльності, але і за рахунок використання грантів, субсидій або відшкодування сільськогосподарської діяльності тощо; забезпечення рівної підтримки для всіх фермерів, незалежно від їх виду, типу, розміру, форми власності та управління; створення стимулів для збільшення експорту сільськогосподарської продукції, головним чином, з високим ступенем переробки; створення сприятливих і стабільних умов для інвестицій в сільське господарство країни на взаємовигідній основі для державних, інвесторів і орендодавців.

ВИСНОВКИ

Сільська місцевість України має багато соціально-економічних проблем, які залишилися невирішеними протягом десятиліть, створюючи тим самим значний розрив між розвитком сільських територій та містами. Сільські території займають більшу частину України, що спонукає здійснювати активну політику, спрямовану на поліпшення якості життя населення і на створення рівних можливостей для сільських і міських жителів. З нашої точки зору, Україна потребує використання комплексного підходу до розвитку сільських територій. З цією метою необхідно розробити власну довгострокову політику розвитку сільських територій, беручи до уваги досвід країн Європейського Союзу та особливості спеціалізації регіонів, а також ціннісні орієнтації населення.

Література:

1. Сільські території: в очікуванні успіху [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.ridneselo.com/node/366>
2. Кликич Л.М. Устойчивое развитие сельских территорий в Республике Башкортостан: проблемы и пути их решения / [под. ред. д. э. н. Л.М. Кликич]. — Уфа: Башкирский ГАУ, 2008. — 292 с.
3. Попов О. Сільські території: теоретико-методологічні засади дослідження / О. Попов // Регіональна історія України. Збірник наукових статей. — 2009. — Вип. 3. — С. 113—132.
4. Батурин В.М. Устойчивое развитие сельских территорий. Вопросы стратегии и тактики / [под. общ. ред. В.М. Батурина]. — М.: ФГНУ "Росинформагротех", 2004. — 392 с.
5. The Carnegie UK Trust (2014), "Future Directions in Rural Development?", available at: [http://www.carnegieuktrust.org.uk/getattachment/545a7523-4da8-4ff7-95e6-dd912abc6373/Future-Directions-in-Rural-Development-\(Full-Report\).aspx](http://www.carnegieuktrust.org.uk/getattachment/545a7523-4da8-4ff7-95e6-dd912abc6373/Future-Directions-in-Rural-Development-(Full-Report).aspx) (Accessed 4 August 2014).
6. The Organisation for Economic Co-operation and Development (2014), "Key policy issues in entrepreneurship and SME development",

available at: <http://www.oecd.org/site/cfecpr/42203059.pdf> (Accessed 4 August 2014).

7. Johnston B.F. (1970), "Agriculture and Structural Transformations in Developing Countries: A Survey of the Research", *Journal of Economic Literature*. — P. 369—404.

8. Lacroix R. (1985), "Integrated Rural Development in Latin America", *World Bank Staff Working Papers*, Nr. 716, World Bank, Washington DC.

9. Anriquez, G. and Stamoulis K. (2007) "Rural Development and Poverty Reduction: Is Agriculture Still the Key?", *ESA Working Paper*, No. 07-02 June, 2007, available at: <ftp://ftp.fao.org/docrep/fao/010/ah885e/ah885e.pdf> (Accessed 4 August 2014).

10. Adisa R. S. (2013) *Rural Development in the Twenty-First Century as a Global Necessity*, available at: <http://cdn.intechopen.com/pdfs-wm/35752.pdf> (Accessed 4 August 2014).

11. The Organisation for Economic Co-operation and Development (2014), "Innovation and modernising the rural economy", available at: <http://www.oecd.org/gov/regional-policy/KRASNOYARSK%20BROCHURE%20FINAL.pdf> (Accessed 4 August 2014).

12. Ward N. (2000) "Institutions and Attitudes to Rural Development: The UK National Report", available at: <http://milk.withclarity.co.uk/docs/Actors-Institutions-and-Attitudes-to-Rural-Development-The-UK-National-Report.pdf> (Accessed 4 August 2014).

13. Регіони України 2012: стат. зб. / ред. О.Г. Осауленко. — Держ. служба статистики України. — К.: 2013. — Ч. 2. — 783 с.

14. Оцінка розвитку сільськогосподарського сектору і сільської місцевості в країнах Східного партнерства [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.fao.org/docrep/field/009/aq674uk/aq674uk.pdf>

References:

1. Ridne selo Ukraina (2013), "Rural areas: in anticipation of success", available at: <http://www.ridneselo.com/node/366> (Accessed 4 August 2014).

2. Klikych, L.M. (2008), *Ustoichivoe razvitie sel'skikh territorii v Respublike Bashkorostan: problemy i puti ikh resheniya* [Rural areas sustainable development in the Republic Bashkorostan: problems and solutions], *Bashkirskii GAU*, Ufa, Republic Bashkorostan.

3. Popov, O. (2009), "Essential categories and factors of using labor resources potential of the population" *Rural areas: theoretical and methodological bases of research*, *Rehional'na istoriia Ukrainy*, vol. 3, pp. 113—132.

4. Baturin, V.M. (2004), *Ustoichivoe razvitie sel'skikh territorii. Voprosy strategii i taktiki* [Sustainable development of rural areas. Questions of strategy and tactics], *FGNU Rosinformagrotekh*, Moscow, Russia.

5. The Carnegie UK Trust (2014), "Future Directions in Rural Development?", available at: [http://www.carnegieuktrust.org.uk/getattachment/545a7523-4da8-4ff7-95e6-dd912abc6373/Future-Directions-in-Rural-Development-\(Full-Repor.aspx](http://www.carnegieuktrust.org.uk/getattachment/545a7523-4da8-4ff7-95e6-dd912abc6373/Future-Directions-in-Rural-Development-(Full-Repor.aspx) (Accessed 4 August 2014).

6. The Organisation for Economic Co-operation and Development (2014), "Key policy issues in entrepreneurship and SME development", available at: <http://www.oecd.org/site/cfecpr/42203059.pdf> (Accessed 4 August 2014).

7. Johnston, B.F. (1970), "Agriculture and Structural Transformations in Developing Countries: A Survey of the Research", *Journal of Economic Literature*, pp. 369—404.

8. Lacroix, R. (1985), "Integrated Rural Development in Latin America", *World Bank Staff Working Papers*, Nr. 716, World Bank, Washington DC.

9. Anriquez, G. and Stamoulis, K., (2007), "Rural Development and Poverty Reduction: Is Agriculture Still the Key?", *ESA Working Paper*, No. 07-02 June, 2007, available at: <ftp://ftp.fao.org/docrep/fao/010/ah885e/ah885e.pdf> (Accessed 4 August 2014).

10. Adisa, R. S. (2013), *Rural Development in the Twenty-First Century as a Global Necessity*, available at: <http://cdn.intechopen.com/pdfs-wm/35752.pdf> (Accessed 4 August 2014).

11. The Organisation for Economic Co-operation and Development (2014), "Innovation and modernising the rural economy", available at: <http://www.oecd.org/gov/regional-policy/KRASNOYARSK%20BROCHURE%20FINAL.pdf> (Accessed 4 August 2014).

12. Ward, N. (2000), "Institutions and Attitudes to Rural Development: The UK National Report", available at: <http://milk.withclarity.co.uk/docs/Actors-Institutions-and-Attitudes-to-Rural-Development-The-UK-National-Report.pdf> (Accessed 4 August 2014).

13. State Statistics Service of Ukraine (2013), "Rehiony Ukrainy 2012. Statystychnyj zbirnyk" [Regions of Ukraine 2012. Statistical yearbook], *Derzhkomstat*, Kyiv, Ukraine.

14. Food and Agriculture Organization (2014), "Evaluation of the agricultural sector and rural areas in the Eastern Partnership", available at: <http://www.fao.org/docrep/field/009/aq674uk/aq674uk.pdf> (Accessed 4 August 2014).

Стаття надійшла до редакції 04.08.2014 р.